

JÁN KAČALA (Bratislava)

PRÍZNAKOVO SPOJENÉ VETNÉ ČLENY

1.0. Oblasť realizácie jazyka v jazykových prejavoch, v reči je oveľa mnohovárnnejšia a bohatšia než oblasť jazyka ako systému. Ukazuje sa to vo všetkých rovinách jazykovej stavby, resp. v realizáciách týchto rovín v jazykových prejavoch najrozmanitejšieho druhu. V lexikálnom a gramatickom pláne sú spomínaná mnohovárnnosť a bohatstvo rečových javov bezprostredne späté predovšetkým s jazykovou sémantikou, lexikálnou aj vetnou. Veľmi zreteľne sa to prejavuje práve na úrovni vety, pri ktorej oproti jednoduchšej a abstraktnejšej sémantickej štruktúre vety stojí zložitejšia a konkrétnejšia významová výstavba jednotlivéj výpovede. Sémantická štruktúra každej vety sa zvoleným lexikálnym obsadením, kontextom, situáciou, modálnym postojom pedagóga, expresívnosťou a ďalšími činiteľmi špecifikuje v každej jednotlivéj výpovedi do konkrétnej podoby, ktorá sa stáva prvoradým objektom syntaktickej analýzy.

1.1. Medzi prostriedky, ktoré rozširujú repertoár konkrétnych výpovedí najmä v rovine ich významovej výstavby a expresivity, patria i príznakovo spojené vetné členy. Príznakovo spojené vetné členy zaraďujeme do širšej skupiny príznakovo spojených častí vety (prípadne súvetia), medzi ktoré patria jednak príznakovo spojené vety (o nich pozri Blanár 1956), a to vedľajšie aj hlavné, jednak príznakovo spojené polovetné konštrukcie a jednak príznakovo spojené vetné členy, a to či už na začiatku vety (spravidla vytýčené vetné členy — porov. o nich diskusiu na stránkach časopisu Slovenská reč: Ružička 1954, 1961, 1963 a Pauliny 1955, 1963), uprostred vety (v podobe vsuvky) alebo na konci vety (v tomto prípade ide o príznakovo, resp. dodatočne pripojené vetné členy, príp. o tzv. osamostatnené vetné členy — o tomto syntaktickom jave porov. práce: Blanár 1956, 1957, Bajzíkova 1964, 1966, Darovec 1964, Mlacek 1968; v našom príspevku sa sústreďujeme práve na príznakovo spojené vetné členy umiestnené na konci vety).

Príklady: „Beštia Pojtek,“ vravel kdekomu, „musí moje vrátiť. Musí! *Aj keby popod holé nebo lietala.*“ (Urban) — Žofia sa náhlila. *Akoby sa dačoho bála.* (Kukučín) — Vymyslel som si nešťastie. *Tvrdohlavo pochybujúc o tom, že ma miluje.* (Mínáč) — Ali vyhral technickým k. o., ale nik z odborníkov sa nevedel rozpačovať na boj, po ktorom by bol tento skvelý pästiar — *hoci ako víťaz* — taký zničený. (tlač) — *Tie hviezdy, to bola ona. A tá noc, noc bez neba,* to som bol zase ja. (Figuli) — Tu v Tichej doline sa nedá zabľúdiť. *Ani za hmly, ani po tme.* (Bednár) — Fanúšik si nevyššíma, či je to správne alebo nie; ak ide o „jeho“ hráča, je to — *vždy nesprávne.* (tlač)

2.0. Príznakovovo spojené vetné členy sú také časti vety, ktoré na úrovni realizácie vety (t. j. na úrovni výpovede) majú k príslušným nadradeným vetným členom (resp. k ostatnej vete) voľnejší gramatický aj sémantický vzťah, daný ich relatívnym (formálnym) osamostatnením v pomere k ostatnej vete. Príznakovovo spojené (resp. dodatočne pripojené) vetné členy chápeme teda ako organickú súčasť gramatickej i sémantickej stavby tej vety, na ktorej pozadí sa ich gramatická i sémantická platnosť uvedomuje: gramatická spätosť s danou vetou sa dá ukázať na formálnych prostriedkoch, ako je zhoda a väzba, a zjavná je aj ich sémantická spolupatričnosť s ostatnou vetou, ide tu teda o gramatický aj o sémantický vzťah tejto časti vety k ostatnej vete. Zároveň však poukazujeme na relatívnu osamostatnenosť príznakovovo spojených vetných členov vo vzťahu k ostatnej vete. Táto osamostatnenosť sa prejavuje predovšetkým vo formálnych zložkách, v intonácii a v rytme, resp. v grafickom zaznačení takýchto vetných členov: sú oddelené výraznejšou pauzou a majú samostatnú (a príznakovú) intonáciu, spojenú často s dôrazom, a tá sa v písanom texte signalizuje aj špecifickými grafickými prostriedkami (dvojbodkou, troma bodkami, bodkou, pomlčkou, bodkočiarkou).

Okrem zvukových, resp. grafických prostriedkov sa na signalizovanie príznakovovo spojeného vetného člena využívajú aj lexikálne prostriedky, a to spojky, príp. spájacie výrazy a častice:

Niečo mu príde na um a o inom nerozpráva, len o tom. *A to každému.* (Bednár) — Uvidíme. *Keď dokončíme bčku. Alebo neskoršie.* (Mináč) — Nemám náladu na kuchynské scény. *Ani na nejaké iné scény.* (Mináč) — A okrem toho Tretina ešte začal spomínať sabotáž. *Iste nie sám.* (Bednár) — Môžete spať na gauči. *Ale oblečený.* (Sloboda)

2.1. Uvedené formálne prostriedky, prirodzene, majú za úlohu naznačiť špecifické postavenie takýchto príznakovovo spojených častí vety v sémantickej výstavbe výpovede a jej emocionálnej platnosti: príznakovovo spojenými časťami vety sa vyjadruje niečo neočakávané, prekvapujúce, resp. niečo, na čo kladieme osobitnú váhu, dôraz, príp. niečo, čím chceme svoju výpoveď aktualizovať, ozvláštniť, dodatočne doplniť a pod. Práve v tom treba vidieť podstatu príznakového spájania týchto častí vety s ostatnou vetou, resp. s príslušnými nadradenými vetnými členmi. V tomto zmysle treba príznakové spájanie vetných členov pokladať za veľmi účinný prostriedok významovej výstavby výpovede, prostriedok, ktorý však do vety ako jednotky systému nezasahuje. Príznakovosť spájania sa totiž netýka podstaty syntagmatického vzťahu medzi príznakovovo spojeným vetným členom a nadradeným vetným členom, resp. ostatnou vetou; syntagmatickým vzťahom je i tu determinácia, ktorá sa formálne prejavuje zodpovedajúcimi gramatickými prostriedkami — zhodou alebo väzbou. Okrem determinácie sa zriedkavejšie uplatňuje aj koordinácia. Príznakovosť spájania spočíva v tom, že vetný člen, ktorý by pri neutrálnom spôsobe spájania bol zapojený do vety spravidla pevne a v zhode s významovou a gramatickou výstavbou jej častí, tak, že by nevzbudzoval pozornosť, sa pri príznakovom spôsobe spájania začleňuje do vety voľne, vždy na konci vety, akoby dodatočne a tak, že vzbudzuje pozornosť, že upozorňuje na informáciu, ktorú prináša. Môžeme si to overiť porovnaním vety, v ktorej ide o neutrálny spôsob spájania, s paralelnou vetou, v ktorej máme do činenia s príznakovým spôsobom spájania:

(1) V hustom lístí a nadurdenej tráve sa lenivo a nedbale prebúdzal pokoj z tvrdého spánku.

(1a) V hustom lístí a nadurdenej tráve sa prebúdza pokoj z tvrdého spánku.

Lenivo a nedbale. (Ondrejov).

2.2. Príznačovo pripojené môžu byť časti vety s rozličnou vetnočlenskou platnosťou: s platnosťou podmetu dvojčlennej vety:

Beží otvoriť. Za dverami — *nik.* (Hečko) — A železná obluda ich odvážala, privádzala v senné i obilné zbierky. Zanedbávali ich. *Obaja.* (Urban) — Zasmiali sa. *Bielová i Školnica:* „Oj, len netaj.“ (Urban)

s platnosťou prísudku dvojčlennej vety, resp. jeho významovej časti:

No Katrena plakala ešte aj na tretí deň, kým Ondrej — *mlčal.* (Urban) — Voda bola hlboká, len ma tak brala. *A studená, juj!* (Ondrejov)

vetného základu jednočlennej vety, resp. jeho významovej časti:

Cíti, že práve za takého sa treba veľmi modliť. *A veľmi sa katoval obvineniami,* že príčinou jeho tvrdosti je len ona. (Hečko)

predmetu:

Starého Tomáša Slivnického predsa nik nebude upodozrievať. *Ani Veľkého Silvestra.* (Hečko) — Staré jedle, lišajníkmi oblepené smreký zapájali sa haluzami, šumeli, rozprávali, *Legendy v zbojníkoch.* (Ondrejov) — A potom som jej zobral ruku do svojej a hovoril som — *o budúcnosti.* (Mináč)

doplnku (o ňom podrobnejšie Kačala 1971, s. 105—106):

Bola mu vernou a statočnou ženou: keď ho život pri nej sto ráz udel o zem, on, pozrevši na ňu, sto ráz vstal zo zeme. *A vždy pevnejší a neústupivejší.* (Hečko) — Vrátil sa po rokoch — *ale ako víťaz!* (Kukučín) — Deň čo deň ho potom vídala v myslí — *raz zakrvaveného a opusteného v poli, raz zablateného na dne zákopy...* (Jančová)

rozličných druhov príslovkového určenia:

Vyzerá Annu, *ale len akosi mechanicky.* (Krasko) — Prítomné vlčindolské a zelenomiské hlavy sa rehocú. *Najprv nesmelo, potom jednohlasne.* (Hečko) — Obrátil sa strmo a spechá naspäť. *Hľadať starenku.* (Krasko) — Potom ho našli rubači a pochovali ho. *V starom cintoríne, v samom kúte* (Ondrejov)

prívlastku:

A hneď sa ozýva klopanie. *Silné a energické.* (Hečko) — Stretol som dnes malý svadobný sprievod. *Taký smutný...* (Krasko) — Ráno je Róchus Svätý v Zelenéj Mise i so svojimi Hoštáčanmi — *ešte lepšie vyzbrojenými,* lebo v Slivnici o zbrane a muníciu nie je teraz núdza. (Hečko)

a prístavku:

Na otvorené krídlo obloka prileteli vrahce. *Bezočivý národík nespratníkov.* (Ondrejov) — Vlčindolské ženy a deti v noci sa boja strašidiel: *od bosoriek počnúc a lasicami končiac.* (Hečko)

Z uvedených príkladov vidno, že príznačovo spojené vetné členy môžu byť rozvité alebo viacnásobné.

2.3. V niektorých prípadoch sa príznačovo spájajú dva rozličné vetné členy:

V takých rozhovoroch zabúdali: *starý Štelina na Janovu smrť a Katrena na svoj žiaľ.* (Urban) — Preto aj Urban s Markom sa dlho dobývajú do domu. *Konečne počuje klepot — nie na skle, ale na rámkoch Magdalénka.* (Hečko) — Povedal „zbohom“ a rozišli sa. *Štelina za potok a Zalčik hore grúňom k domu. Jeden zamyslene a druhý odmeraným, dlhým krokom.* (Urban)

3. Príznakovovo spojený vetný člen môže byť v danej vete nový, alebo sa príznakovovo spája iba jedna (najčastejšie významová) zložka takého vetného člena, ktorý sa v danej vete už vyskytuje. V obidvoch prípadoch predstavuje príznakovovo spojená časť vety vo významovej výstavbe výpovede jadro výpovede, resp. jeho časť (J. Mistrík (1966, s. 102) tu hovorí o sekundárnom jadre). Ak sa príznakovovo spája s vetou jedna zložka takého vetného člena, ktorý je v danej vete už obsiahnutý, predstavuje príznakovovo spojená časť vety vo významovej výstavbe výpovede takisto jadro výpovede, resp. jeho súčasť, a to bez ohľadu na to, či časť korešpondujúca s príznakovovo spojeným vetným členom patrí do východiska alebo do jadra výpovede; porov. to na príkl.:

Bojím sa Tkáčika a bojím sa aj Tichej doliny. *A prirodzene aj Tretinu.* (Bednár) — Nemám náladu na kuchynské scény. *Ani na nejaké iné scény.* (Mináč) — To poriadny človek nerobí. *Veru nie! Len takí všelijakí lapikurkári.* (Bednár) — Starého Tomáša Slivnického predsa nik nebude upodozrievať. *Ani Veľkého Silvestra.* (Hečko)

4.0. Príklady, ktoré sme tu uviedli, zreteľne ukazujú, že príznakovovo spojené vetné členy predstavujú špecifický prostriedok významovej výstavby výpovede, charakteristický najmä pre prejavy hovorového a umeleckého štýlu. (Veľa dokladov na tento syntaktický jav sa uvádza z tzv. bežne hovorených a z nárečových prejavov — porov. napr. Micháľková 1971, s. 133—145.) Príznakovovo spojené vetné členy možno takto zaradiť medzi tie javy, ktoré V. Mathesius zahŕňa pod zdôraznenie, resp. emfázu. „Základní její funkce,“ konštatuje V. Mathesius (1947, s. 218), „je dvojí: aktuální členění obsahu větného vzhledem ke kontextu, záležející v relativním odstínění důležitosti větných členů, a výraz charakteristického postoje mluvčího k celkovému obsahu pronášené věty.“ Takéto javy preberá projekt *Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny* (Daneš a kol., 1975) v kapitole *Výpovědní ztvárnění základových větných struktur* (s. 24—30; § 3). Bude to istotne značiť spresnenie projektu, ak sa medzi uvedené prostriedky „výpovedného stvárnenia základových vetných štruktúr“ zahrnú aj príznakovovo spojené vetné členy.

Príznakovovo spojeným vetným členom ako syntaktickému javu sa v našej gramatickej literatúre venuje už dávnejšie značná pozornosť, a to tak v syntaktických prácach, ako aj v osobitných článkoch (Blanár 1956, 1957, Bajžíková 1964, 1966, Darovec 1964, Mlacek 1968). Zhromaždilo sa o nich veľa jazykového materiálu i veľa cenných pozorovaní a záverov. Ukazuje sa, že tento syntaktický jav treba vymedziť ako jav patriaci do oblasti realizácie vetných konštrukcií a majúci závažnú úlohu vo významovej výstavbe výpovede. S tým súvisí aj určenie jeho hraníc v pomere k iným podobným javom, najmä k tzv. kúsym vetám, ktoré treba pokladať za menné jednočlenné vety (tie nemajú s predchádzajúcou vetou takú gramatickú a sémantickú spätosť ako príznakovovo spojené vetné členy). Presné pojmové vymedzenie skúmaného syntaktického javu by malo nájsť výraz i v jednotnej terminológii.

4.1. Chápanie príznakovovo spojených vetných členov má dosah na chápanie hraníc vety. Ak sme konštatovali, že príznakovovo spojené vetné členy sú gramaticky a sémanticky zreteľne späté s predchádzajúcou vetou (a analogicky príznakovovo spojené vety — vedľajšie alebo hlavné — sú späté s daným súvetím), treba príznakovovo spojené vetné členy pokladať za organickú súčasť gramatickej a sémantickej výstavby príslušnej vety. Tento záver je na úrovni vety ako jednotky systému menej sporný než na úrovni realizácie vety.

Z nášho uvažovania však jednoznačne vychodí, že hranice vety na úrovni jej realizácie treba vidieť v súlade s hranicami vety ako systémovej jednotky, lebo prostriedky, ktoré slúžia na príznakové spájanie vetných členov s ostatnou vetou, nie sú takého rázu, aby zasahovali do vety ako jednotky systému. Hranice vety na úrovni jej realizácie sú dané hranicami vety na úrovni systému.

- Bajžíková, E.: *Prídavné mená v úlohe osamostatnených vetných členov*. Slovenská reč, 29, 1964, s. 139—144.
- Bajžíková, E.: *Osamostatnené vetné členy*. Slovenská reč, 31, 1966, s. 136—141.
- Blanár, V.: *Vetné pričlenenie*. In: Jazykovedné štúdie. I. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 179—212.
- Blanár, V.: *Príznakové a bezpríznakové pripájanie v stavbe vety*. In: Ezikovedski izsledvanija v čest na akademik St. Mladenov. Red. V. Georgijev a kol. Sofia, Bulharská akadémia vied 1957, s. 393—401.
- Daneš, F. a kol.: *Teoretické základy synchronní mluvnické spisovné češtiny*. Slovo a slovesnost, 36, 1965, s. 18—46.
- Darovec, M.: *K pomeru významovej výstavby a syntaktickej starby jazykových jednotiek*. Jazykovedný časopis, 15, 1964, s. 3—20.
- Kačala, J.: *Doplňok v slovenčine*. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 280 s.
- Mathesius, V.: *Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové*. In: Čeština a obecný jazykozpyt. Praha, Melantrich 1947, s. 203—223.
- Michálková, V.: *Studie o východomoravské nářeční větě*. 1. vyd. Praha, Academia 1971, s. 133—145.
- Mistrík, J.: *Slovoled a vetosled v slovenčine*. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 280 s.
- Mlacek, J.: *O přehovorovej modifikácii určovacích vzťahov*. In: Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu. Red. J. Dzurenda. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 141—148.
- Pauliny, E.: *Vysunutý vetný člen*. Slovenská reč, 20, 1955, s. 107—109.
- Pauliny, E.: *O tzv. vytýčenom vetnom člene*. Slovenská reč, 28, 1963, s. 230—239.
- Ružička, J.: *Vytýčený vetný člen*. Slovenská reč, 19, 1954, s. 269—275.
- Ružička, J.: *O podstate vytýčeného vetného člena*. Slovenská reč, 26, 1961, s. 291—299.
- Ružička, J.: *Poznámka o vytýčenom vetnom člene*. Slovenská reč, 28, 1963, s. 346—349.

